

KUSHON PODSHOLIGI TARIXI

N.Raxmonova

Shodiyarova Mahfuza Saydullayevna

*Toshkent imkoniyati cheklangan shaxslar uchun ixtisoslashtirilgan
1-son kasb-hunar maktabi tarix fani o'qituvchilari*

Annotatsiya: *Kushon podsholigi siyosiy hokimiyat ruhoniylar qo'lida bo'lgan davlat bo'lib, unda podsho dunyoviy rahbar bo'lish bilan birga bosh kohin ham edi. Kushon podsholigi quldorlik davlati bo'lsada, unda qishloq jamoasi muhim o'rin tutgan.*

Kalit so'zlar: *Kushon podsholigi, Baqtriya, Sirdaryo, Hisor, Yuechji, Rim, Turushka va Tukhara.*

Kushon podsholigi - o'rta osiyo va shimoliy Hindistondagi qadimiy davlat (milodiy 1-3-asrlar). Milodiy 1-asrning 1-yarmi yohud o'rtalarida yuechjilar tasarrufidagi Kushon mulkining yuksalishi natijasida vujudga kelgan.

Massagetlar (Xitoy yilnomalarida- yuechji) miloddan avvalgi 140 yil Sirdaryo ortidan Baqtriyaga kelib, saklarni yenggan va Yunon-Baqtriya podsholigi o'rnida 1 asr davomida 5 ta qabilaga bo'linib yashagan. Bulardan kushon (Xitoy yilnomalarida guyshuan) qabilasi jabg'usi Kujula Kadfiz (Kadfiz I) milodiy 1-asrda qolgan 4 ta qabilani bo'ysundirib, o'zini hukmdor deb e'lon qilgan.

„Kushon“ nomi yo sulola yoki qabilaga oid bo'lib, u ilk bor miloddan avvalgi 1-asr oxiri - milodiy 1-asr boshida hukmron bo'lgan podshoh „Geray“-Sanab zarb qildirgan tangalarda qo'llangan. Kushonlarning dastlabki mulklari hududiga shimoliy Baqtriya (Tojikiston hamda O'zbekistonning janubi, Turkmanistonning janubi-sharqidagi hududlar) kirgan. Dastlab jabg'u, keyinchalik podsho unvoni bilan davlatni idora qilgan Kadfiz I Kushon podsholigiga asos solgan bo'lib, uning davrida kushonlar hozirgi Afg'oniston bilan Pokistonning aksariyat qismini istilo qilgan. Kadfiz I ning vorisi Vima Kadfiz hukmronligi davrida Hindistonning aksariyat qismi Kushon podsholigiga qo'shib olingan. Kushon podsholigining eng ravnaq topgan davri Kanishka hukmronlik qilgan vaqtga to'g'ri keladi. O'rta Osiyoda kushon mulklarining shimoliy chegarasi Hisor tizmasi bo'ylab, u yerdardagi tog' va daralarida g'oyatda mustahkam chegara devorlari qurilgan.

Kushon podsholigi davrida janglar tez-tez bo'lib turishi natijasida mamlakatda harbiy asir-qullar miqdori oshib borgan. Xitoy va Parfiya bilan kurash olib borayotgan Kushon podsholigi Yaqin Sharqda hukmron bo'lish uchun Parfiya bilan urushayotgan Rimning ittifoqchisi edi. Biroq savdo manfaatlari bu davlatlarni o'zaro yaqinlashtirgan. „Buyuk ipak yo'li“ bo'ylab xalqaro savdoning rivojlanishi uchun qulay sharoit yaratilgan. Sharqda Sharqiy Turkistonning qo'shib olingan shaharlar vohalari orqali Xitoy bilan, jangda - kushonlarga tobe Shimoliy Hindiston bilan, g'arbda-dengiz yo'li bilan, Misr orqali yoki quruqlikdagi yo'l bilan Eron orqali O'rta dengiz havzasidagi Rim

imperiyasi shaharlari bilan, shimolda Xorazm va Uralbo'yi orqali Sharqiy Yevropa bilan savdo qilingan. Janubiy O'zbekistondan kushonlar davriga oid 100 dan ziyod shahar va qishloq harobalari aniqlangan. Bu davrda shahar va qishloq o'zaro mustahkam aloqada bo'lgan, har bir shahar atrofida ko'plab mayda qishloqlar joylashgan.

Kushon podsholigi siyosiy hokimiyat ruhoniylar qo'lida bo'lgan davlat bo'lib, unda podsho dunyoviy rahbar bo'lish bilan birga bosh kohin ham edi. Davlat satraplik (qarang Satrapiya)larga bo'lingan bo'lib, ularning satrapparn ayrim erkinliklarga ega edi. Kushon podsholigi quldorlik davlati bo'lsada, unda qishloq jamoasi muhim o'rin tutgan. Kushon podsholari mamlakatda keng ko'lamda dinlararo murosasozlik siyosatini yurgizgan: aholi, asosan, buddizmning mahayana mazhabiga e'tiqod qilgan, shuningdek, mamlakatda zardushtiylik, otashparastlik, hinduizm kabi ko'plab boshqa dinlar ham bo'lgan. Hunarmandchilik, ichki va tashqi savdo keng taraqqiy etgan. Pul tizimida ko'proq zar va mis tangalar qo'llanilgan. Dehqonchilik, xususan, sug'orma dehqonchilik rivojlangan, qishloq xo'jaligi ekinlarining ko'pchilik turi ekilgan. Milodiy 3-asr 1-yarmi yoki o'rtalarida Kushon podsholigi barham topgan. Baqtriya - Tohariston maxsus mulk sifatida Sosoniylar davlati tarkibiga kirgan. Uni kushonshoh unvonli sosoniylar xonadoni vakillari idora qilgan.

Beruniyning „Hindiston“ asarida Kobul shohlardan bo'lgan Barhategin Kanik (Kanishka) avlodi deyilgan. Bu kushonlar turikligi haqida farazlarni isbotlaydi.

Kushon podsholigi Rim, Parfiya va Xitoy bilan har jihatdan bellasha olgan qadimiy Sharqdagi eng qudratli saltanatlardan biri bo'lib, 2 asr mobaynida osiyoliklarning siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy hayotiga katta ta'sir o'tkazgan. Bir saltanat tarkibida bir necha mamlakatlar, xalq va elatlarning birlashuvi turli madaniyatlarni o'zaro yaqinlashtirdi, davr madaniyatlari Baqtriya, yunon, sak va hind madaniyatlarini mujassamlashtirdi. Ammo, Kushon podsholigi madaniyati tarixining ayrim jihatlari hanuz noaniq bo'lib, tarixchi, sharqshunos va arxeolog olimlar ularga oydinlik kiritish uchun izchil va chuqur ilmiy tadqiqot olib bormoqdalar. Chunonchi, bu borada 1913 va 1960-yillarda London, 1968-yil Dushanbe, 1970-yil Kobulda xalqaro simpoziumlar o'tkazildi, YUNESKO qoshidagi Markaziy Osiyo tarixi va madaniyatini o'rganish komissiyasi esa kushonlar tarixi va madaniyatini o'rganishni o'z oldiga asosiy vazifalardan biri qilib qo'ydi.

Arxeologlar Kushon madaniyatiga oid Bagram, Balx, Began, Surxkxo'tal (Afg'oniston), Kosambi (Hindiston), Sirsukx, Taksila (Pokiston), Ayritom, Bozorqala, Dalvarzintepa, Zartepa, Ko'hna Voye, Termiz, Xayrobodtepa, Xolchayon (O'zbekiston), Kayqubodshoh, Ko'hnaqal'a, Shahrinav, Munchoqtepa (Tojikiston)da qazish ishlari olib bordi. Arxeologik topilma va ko'hna yozma manbalar asosida kushonlar madaniyatiga doir quyidagi muhim ilmiy ma'lumotlar aniqlandi: burjli mustahkam mudofaa devoriga ega bo'lgan shahar qurilishi taraqqiy etgan, bir necha o'nlab shunday shaharlar, ko'plab yirik sug'orish inshootlari qurilgan. Shaharlar ichida arklar mavjud bo'lib, ularning atrofini turli binolar majmuasi qurshab turgan. Kushon podsholigining

shimoliy g'arbiy hududlaridagi binolar qurilishida ko'proq xom g'isht va paxsadan, janubiy sharqida esa toshdan foydalanilgan. Shaharlar, odatda, daryo bo'ylarida, strategik jihatdan qulay joylarda bunyod etilgan. Ular podshoh saroyi, boy-zodagonlar va hunarmandlar mahallasi, ko'cha va maydonlar, hovuzlar, turli dinlarga mansub inshootlar, ekinzor va bog'lardan iborat bo'lgan. Uylar ko'p xonali, hashamatli bo'lib, ba'zilar ikki qanotli qilib qurilgan. Hovli sahni, xonalar poli, zinalar va boshqalarda turli hajmdagi pishiq g'ishtlar qo'llanilgan. Ayvon yog'och ustunlari ostiga ohaktoshdan yo'nilgan chiroyli tagkursilar o'rnatilgan. Tomdan to'shadigan suvlar uchun maxsus sopol tarnovlar ishlatilgan. Bino va xonalar haykaltaroshlik, tasviriy san'at asarlari bilan bezatilgan.

Haykal va rasmlarda, asosan, podshohlar, podshoh xonadoni a'zolari, boy-zodagonlar, sozanda va masharabozlar tasvirlangan. Buddha diniga mansub inshootlarda esa Buddha va uning safdoshlari, izdoshlari, kohinlar va xizmatkorlar ifodalangan (mas, Ayritom, Dalvarzintepa, Qoratepa, Fayoztepatsa). Haykallar, asosan, ohaktosh, loy va ganchdan tayyorlangan, ular orasida sirtiga tilla suvi yuritilganlari ham bor. Devoriy suratlarda esa diniy va bazm marosimlari, tabiat manzaralari, suvoriylar tasvirlangan. Kulolchilik taraqqiy etgan, topilgan sopol idishlar xilma-xilligi va o'zining nozik, jarangdorligi bilan alohida ajralib turadi. Amaliy san'at keng rivojlangan, uning eng yaxshi namunalari Sankt-Peterburgdagi Davlat Ermitajida saqlanmoqda. Zeb-ziynat buyumlari, mehnat va jang qurollari yasash, mato to'qish taraqqiy etgan. Kanishka I davrida Kushon-Baqtriya tili davlat tili sifatida qabul qilingan. Aholi, asosan, buddizm dinining mahayana mazhabiga e'tiqod qilgan, ko'plab budda ibodatxonalari qurilgan, shuningdek, otashparastlik, hinduizm ham keng tarqalgan. Kanishka buddizm tarixida birinchi bo'lib vaqt-vaqti bilan diniy yig'in chaqirib turishni joriy etgan. Dastlabki yig'inda buddizmning mazkur yangi mazhabi — mahayana rasmiylashtirilgan. Bu esa buddizmning Osiyo mamlakatlarida keng tarqalishiga, uning jahon dinlaridan biriga aylanishiga sabab bo'lgan. Topilgan tangalarning orqa tomonida turli ma'budlar — Mixra- Mitra (Quyosh ma'budi), Otash (olov ma'budi), Farr (omad va ma'murchilik ma'budi) va boshqa tasvirlanganligi buni isbotlaydi. Saltanatda savdoning rivojlanishi yozuvning keng ko'lamda tarqalishiga imkon yaratgan. Oromiy yozuvi asosida sug'd va xorazmiy yozuvlari vujudga kelib, taraqqiy etdi. Hind alifbosiga asoslangan kharoshthi yozuvi namunasi ilk bor Termizdan, teri va taxtaga bitilgan xorazmiy yozuvi namunasi esa Tuproqqal'adan topildi.

Kushon podsholigi yerdaridan o'tgan Buyuk ipak yo'li tashqi savdoning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatganligi aniqlandi. Kushon podsholari zarb qilgan oltin, kumush va mis tangalar Efiopiya, Skandinaviya, Italiya va boshqa ko'pgina mamlakatlarda topildi. Bu esa Kushon podsholigi chet mamlakatlar bilan keng miqyosda savdo va madaniy aloqalar olib borganligidan dalolat beradi. Sharqdan olib kelingan ipakka G'arb bozorlaridagi mollar almashtirilgan. Umuman savdoda ko'p tovarlar qatori dorivorlar, Rim tilla tanga va taqinchoqlar, fil suyaklari va undan

tayyorlangan turli buyumlar hamda, tirik tovar — sozanda, raqqosa va hunarmand qullar ham bo'lgan. Kushon podsholigining dastlabki poytaxti O'zbekistonning janubidagi Dalvarzintepada bo'lgan, podsho Kanishka davrida esa Peshovar shahriga ko'chirilgan. Ayni shu davrda badiiy, san'at maktablari (Gandhara, Matxura, Baqtriya) shakllandi. Kanishka adabiyot va san'at homiysi bo'lib, Kashmir viloyatida Kanishkapur shahriga asos soldi

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. SH.R.Pidayev. Kushonlar davri madaniyati. T. 1975
2. A.Ziyo. O'zbek davlatchilik tarixi. T.2000
3. SH.Karimov. Vatan tarixi. T.1997
4. <https://library.samdu.uz/><https://library.samdu.uz/>